

LITERARIZAREA UNOR REGIONALISME ÎN LOCUȚIUNI ȘI EXPRESII LITERARE

Angela BOICENCO-ARSENI

Catedra Limba Română, Lingvistică Generală și Romanică

La construction et le développement de la langue roumaine littéraire au cours des siècles a été un processus difficile, qui a impliqué l'utilisation de plusieurs variantes parmi lesquelles les éléments régionaux.

Les éléments populaires tels que les régionalismes, sont non seulement les moyens de la stylisation, mais aussi les formes ou les mots qui se sont affirmés comme normes littéraires.

La normalisation des éléments populaires est conditionnée par plusieurs facteurs.

Pendant la normalisation des éléments populaires peuvent avoir lieu certaines transformations phonétiques et grammaticales.

Pe tot parcursul istoriei sale, limba română literară a profitat din plin de graiurile teritoriale ca de cele mai importante izvoare de îmbogățire cu noi și variate mijloace de expresie. Acest fapt este recunoscut, acceptat și discutat în studiile de specialitate.

Un mijloc al îmbogățirii lexicului limbii literare este acceptarea unor cuvinte regionale numai în locuțiuni și expresii.

Deși considerăm că o discuție largă referitoare la conținutul termenilor „regional” și „literar” nu este necesară aici, ținem să precizăm totuși că am considerat regionalism cuvântul care, pe plan geografic, are o arie de circulație limitată, altfel spus, dispun de izoglose, în timp ce limba literară are o răspândire generală, supra-dialectală, cu rol principal de comunicare.

Pentru acest articol, am reținut numai acele cuvinte regionale care intră în componența unor locuțiuni și expresii acceptate de limba literară, dar regionalismul nu este cunoscut.

Materialul de care dispunem a fost extras din „Dicționarul de expresii și locuțiuni românești” (București, 1969), întocmit de V.Breban ș.a. și confruntat cu DLR.

Bocnă este un cuvânt cunoscut astăzi în expresia *a fi (sau a se face, a îngheța) bocnă* – „a fi (sau a îngheța) foarte tare”. DLR îl înregistrează numai în expresia de mai sus, pe care o consideră literară. Dicționarele dau atestări din Moldova (Alecsandri, Creangă, Vlahuță). *Bocnă* este posibil să fi fost inițial denumirea unui mineral „nedeterminat mai de aproape”, așa cum menționează DLR, pe baza unui răspuns obținut tot din Moldova la Chestionarul Hasdeu. Dar cum etimologia cuvântului rămâne neclară, probabil de origine onomatopeică (DLR trimite la interjecția *boc!*) și cum acest sens este atestat într-un singur punct geografic, de un singur izvor (și acesta o comunicare), se poate presupune și refacerea lui după modelul unor cuvinte ca *tun* sau, mai ales, *criță* „oțel” (cunoscut în aceeași regiune) folosite în aceleași construcții (*înghețat tun, beat criță*).

Ghes, însemnând „lovitură ușoară dată cuiva cu cotul, ghiont”, este cunoscut numai în Muntenia. Cu acest sens îl folosesc Pann (*Fiecare cu mânie lesnicios căutând... Să trăgea cu necaz mare, își da ghesuri.*) sau Delavrancea (*Se uitau lung, dându-și ghesuri*). Deci „a da ghes” înseamnă, regional, „a da ghiont”. S-a generalizat însă (DLR consideră expresia literară) numai sensul figurat al expresiei „a îndemna, a zori”, iar pentru sensul concret limba literară l-a păstrat pe ghiont, cuvânt vechi (îl întâlnim la Neculce), răspândit (împreună cu derivatul a ghionti) atât în Moldova (Negruzzi, Creangă, Vlahuță, Sadoveanu), cât și în Muntenia (Gorjan, Caragiale, Ispirescu) și Transilvania (Bărac, Slavici). Deci *ghes* este sinonim cu *ghiont* în expresia *a da ghes* = a da ghiont „a da o lovitură ușoară cu cotul”. Dar în *a da ghes* „a îndemna”, *ghes* nu mai poate fi înlocuit cu *ghiont*, ca în următoarele contexte: *Și nu-i dedese Manolache ... ghes cu însurătoarea? Brătescu-Vointești, Se simțea străin... și inima îi da ghes să pornească înapoi* (V.Popa). Apare și la Caragiale, Ispirescu, Teodorescu.

Ghes are etimologie neclară: DLR trimite la *înghesui*, iar Cioranescu optează pentru origine necunoscută.

Greș „greșeală, defect, cusur, lipsă” este un cuvânt învechit și regional (atestat mai ales în Moldova și Transilvania). În contexte ca: *A văzut Simina greșurile toate, ș-a început să taie cusătura-n rând* (Coșbuc) sau în locuțiunea *fără greș* „fără greșeală, fără defect, bine” (*Mântuia de spus pe de rost, răpede și fără greș*,

toată istoria (I. Creangă), „greș” este înlocuit în limba literară cu greșeală. Dar în expresia *a da greș* (sau, învechit, „*a face greș*”, atestată la Conachi și Beldiman) „a greși ținta, a nu nimeri; a suferi un eșec” (ca în contextele: *Nu dăm greș niciodată* (Alecsandri); *nu pot să dea greș* (Odobescu); *a cercat și el... și n-a dat greș*, înlocuirea cu greșeala nu este posibilă. Limba literară a păstrat deci cuvântul *greș* (un derivat regresiv de la *greși*) numai în *a da greș* (cf. DLR), iar pentru sensul de bază de la care s-a dezvoltat expresia a fost preferat *greșeală* (abstractul verbal al lui *greși*).

Hârzob este un cuvânt cu mai multe sensuri regionale cunoscute mai ales în Moldova (în forma *hârzob*) și în Muntenia (în forma *vârzob*). De la sensul „funie groasă cu ajutorul căreia se ridică sau se coboară greu-tăți”, răspândit în Moldova (prima atestare provine de la Cantemir), s-au format, tot aici, expresiile (a se crede) *coborât* (sau *căzut*) *cu hârzobul din cer* „(a se crede) de neam mare; mândru, îngâmfat, fudul” (folosită de Alecsandri) sau *a cădea cu hârzobul din cer* „a veni pe neașteptate; a se realiza de la sine”. Cuvânt cu largă răspândire în Moldova (tot aici circulă și cu sensul „coșuleț de cei de brad în care se păstrează păstrăvi afumați”, care apare la Alecsandri, Hogaș, Sadoveanu), el s-a impus cu această formă și în expresii, deși varianta *vârzob* este mai apropiată de forma etimologică (bg. *вѣрзон*). Numai în DELR aceste expresii sunt considerate literare (sau, în orice caz, general-cunoscute), părere în mare parte justificată, pe de o parte, pentru că în enunțuri afective ele sunt frecvent folosite și, pe de altă parte, pentru că nu au un sinonim.

Izbeliște, derivat de la izbi, circulă în Moldova cu sensul de „loc expus tuturor intemperiilor” sau „situație în care cineva este expus loviturilor sorții, nenorocirilor”. Cu această accepțiune îl folosește Cantemir (*Izbeliștea furtunii*), Vlahuță (*Se vedea ... aruncat în izbeliștea nenorocirilor*) sau Sadoveanu (*Casa ... era în izbeliștea vântului*). Dar cuvântul este cunoscut și larg răspândit numai în locuțiunea de izbeliște „lăsat la voia întâmplării, părăsit de toți” (considerată literară în DLR). La M. Sadoveanu: *Să nu mă lași de izbeliște și singură*.

Sponcă „copcă, agrafă, cataramă” este cunoscut în Moldova încă din secolul al XVIII-lea (prima atestare provine dintr-un document din anul 1734). De la acest sens se înregistrează și expresiile *a șede ca pe sponci* „a sta ca pe ace”, și *a rămânea pe sponci* „a săraci”. Cea mai mare răspândire o are însă locuțiunea *pe sponci* „în mică cantitate, puțin, cu economie”, la care primele atestări provin, după fișierul DLR, din Muntenia. Este atestată apoi la Alecsandri, Creangă, Bart, Brătescu-Voinești, Pas, Stancu. Se pare că se folosește numai în Muntenia și Moldova. DLR și DELR consideră locuțiunea literară.

Sponcă este de origine slavă. E cunoscut cu același sens sau cu sensuri mai mult sau mai puțin apropiate în limbile slave învecinate: pol. *szponka*, ucr. *шпонь* „nasture de cămașă”, scr. *sponka* „copcă”. Deoarece *sponcă* este în strânsă legătură cu obiectele de îmbrăcăminte, etimonul cel mai sigur pare cel polonez sau ucrainean.

Discutată (și discutabilă) rămâne legătura semantică existentă între cuvântul moldovenesc *sponcă* „copcă” și cuvântul, mai mult muntenesc, *sponcă* din locuțiunea *pe sponci*. Ciorănescu crede că *pe sponci* trebuie să se explice prin ideea de „strâns, ajustat”, așa cum obiectele de îmbrăcăminte ale căror părți, fiind prea înguste, nu se pot suprapune și se închid „*pe sponci*”. Cihac și Tikin se îndoiesc că ar fi vorbă de același cuvânt.

În DLR sunt considerate literare și unele expresii pe care, la o cercetare mai atentă, nu le-am include în această categorie:

Cără figurează în DLR numai în expresia a se ține de căra cuiva „a stăruie pe lângă cineva, a sta de capul cuiva” cu o atestare din Ispirescu. Dar *cără* este atestat în DLR și în contextele: *Ca să scape de căra ei* (Ispirescu). *Ce o să ne ținem de căra mereu?* *Vissarion* (în texte provenite din Brăila și Huși) din care reiese sensul „ceartă, cicăleală, clevetire”. De la acest sens, s-a dezvoltat expresia amintită mai sus, la care DLR adaugă și o atestare mai veche, din Gorjan.

Atestările citate duc la concluzia că atât cuvântul *cără* (format de la onomatopeea *câr*), cât și expresia „a se ține de căra cuiva” sunt folosite pe o arie care nu depășește Muntenia și sudul Moldovei (și aici mai ales în texte populare).

Îții, interjecție înregistrată în DLR numai în expresia *a face îții* „a se arăta puțin, a se îți” atestată la Alecsandri. DLR menționează folosirea interjecției („în jocuri de-a ascunselea, de copilul care s-a ascuns”) numai în Moldova. Expresia este înregistrată pe baza aceleiași atestări din Alecsandri.

Formată de la un cuvânt cu o arie de răspândire destul de limitată, expresia *a face îții*, chiar dacă nu este folosită numai în opera lui Alecsandri (așa cum reiese din dicționare), n-a putut depăși granițele Moldovei.

O situație asemănătoare o are cuvântul **hachițe**. Dicționarele mai vechi menționează răspândirea lui numai în Moldova. DLR înregistrează, pe baza unei comunicări din Giurgești-Fălticeni, sensul „boală de om (nedefinită)” și, pe baza unei atestări din Botoșani, sensul „ceartă, gâlceavă”. Este menționată și expresia *a avea hachițe, a-l apuca pe cineva* (sau a-i veni cuiva) *hachițele* „a avea toane, capricii, istericale”, dezvoltată de la primul sens, amintit mai sus, pe baza unor citate din Chirițescu și N.A. Bogdan. DLR înregistrează cuvântul, menționând folosirea lui numai în această expresie, pe care o consideră literară, deși nu îmbogățesc atestările date în DLR.

Dicționarele nu dau etimologia cuvântului *hachițe*.

Se pare că această expresie este cunoscută și folosită, mai ales, în limbajul familiar.

Constatăm, în primul rând, că unele cuvinte regionale care formează expresii s-au impus, prin acestea, în limba literară, adică literarizarea lor s-a realizat prin locuțiuni și expresii.

Cele mai multe cuvinte provin din Moldova (*bocnă, hârzob, izbelește, sponcă*), impuse, probabil, și prin operele (foarte) bine cunoscute ale unor scriitori moldoveni (Alecsandri, Creangă, Sadoveanu).

Dar la răspândirea lor este posibil să fi contribuit și expresivitatea cuvântului (*bocnă, hârzob*), inexistența unei construcții sau a unui cuvânt sinonim (ca la *a da greș* sau *de izbeliște*) sau faptul că atribuie valoare de superlativ (*bocnă*).

Valoarea semantică a cuvintelor este, în unele cazuri (ca la *ghes, greș, izbeliște*), destul de bine păstrată. În altele însă, a fost preluată numai o notă semantică, nu totdeauna esențială: duritatea (*bocnă*), întrebuintarea (*hârzob*). În cazul lui *sponcă* legătura semantică dintre sensul propriu și cel figurat (care apare în expresii) este foarte slabă (de altfel, este posibil ca în expresii să fie vorba de alte cuvinte).

Dacă ținem seama de faptul că expresiile discutate mai sus s-au format, în general, pe baza unor substantive concrete, putem afirma că pentru vorbitorii care cunoșteau sensul propriu al cuvântului și stabileau deci o legătură semantică cu expresia, aceasta avea o puternică valoare expresivă [1]. Acum însă, prin necunoașterea sensului de bază, relația semantică nu se mai realizează și expresivitatea este mai slabă [2].

Referințe:

1. Slave E. Contrast și opoziții în domeniul expresivității // Probleme de lingvistică generală. - București, 1962, p.51-53.
2. Andriescu Al. Valoarea stilistică a expresiilor idiomatice // Studii de limbă literară și filologie. Vol.II. - București, 1972, p.235.

Abrevieri:

DLR – Dicționarul limbii române. - București: Editura Academiei, 1966.

DELR – Dicționarul de expresii și locuțiuni românești / Întocmit de V.Breban ș.a. - București, 1969.

Prezentat la 06.11.2008